

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.2:[004.65:94(477)]

В. В. Баглай

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РОЗРОБКИ ІСТОРИЧНИХ БАЗ ДАНИХ УКРАЇНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ (за матеріалами «Інформаційного бюлетеня Асоціації «Історія і комп'ютер»)

У статті за публікаціями в «Інформаційному бюлетені Асоціації «Історія і комп'ютер» охарактеризовано історичні бази даних створені українськими вченими.

Ключові слова: історична інформатика, історичні бази даних, Інформаційний бюлетень асоціації «Історія і комп'ютер», українські вчені.

Досліджуючи напрямки розвитку історичної інформатики у світі на етапі її становлення П. Доорн [1, с.17; 5, с.55] беззаперечно пальму першості віддав розробці історичних баз даних, які створювались незважаючи на примітивні технічні можливості того часу та відсутність відповідних програмних середовищ. Водночас робота над історичними базами даних дотепер залишається провідним вектором розвитку історичної інформатики. Українські вчені акумулювали певний досвід створення історичних баз даних. Їх внесок у розробку історичних баз даних можна простежити на основі аналізу публікацій у найцитованішому періодичному виданні в галузі історичної інформатики на пострадянському просторі – журналі «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» [17]. До 10-го номеру інформаційний бюлетень виходив як видання Комісії по застосуванню математичних методів і ЕОМ в історичних дослідженнях при відділенні історії АН СРСР/РАН (1990-1993 рр., №1-7), згодом як спільне видання Комісії і Асоціації «Історія і комп'ютер», а починаючи з квітня 1994 р. виходить під сучасною назвою [18].

Досліджувана проблема лише побіжно розглядалася в історіографії. Історію виникнення, класифікацію та досвід застосування електронних баз даних в історичних дослідженнях в рамках проектів Інституту історії України НАН України простежив О. Жданович [11, с.260]. Окремі аспекти створення історичних баз даних на історичному факультеті Дніпропетровського університету окреслили у своїй статті Ю. Святець і В. Дмитрієва [29, с.88], характе-

рижуючи інформаційні технології історичного факультету Дніпропетровського державного університету. Окреслюючи основні напрямки історичної інформатики у світі В. Куліков не оминув увагою базу даних розроблену Ю. Святцем і В. Підгаєцьким для аналізу соціально-економічних процесів в українському місті і селі в період непу [22, с.221]. Водночас констатуємо, що вивчення внеску українських вчених у розробку історичних баз даних та історичну інформатику загалом перебуває у припочатковому стані.

Вже на сторінках перших номерів журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» зустрічаємо інформацію про дослідження українських науковців. Зокрема в 2 номері уміщено повідомлення про здобутки у царині історичної інформатики В. Підгаєцького. Він запропонував й апробував методикою комплексного застосування методів багатовимірного статистичного аналізу для вивчення масових джерел та окреслив перспективи її подальшого використання для вирішення подібних завдань з іншими багатовимірними об'єктами дослідження [23, с.2]. У 8 номері журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» опубліковано тези доповіді Ю. Святця, який розповів про реалізацію принципів інфологічного підходу при створенні баз даних для вивчення соціально-економічної структури селянських господарств України в роки непу: інтерпретував і адаптував загальнонаукові принципи проектування баз даних до створення конкретної бази даних, основну увагу при цьому приділив опису алгоритму інформаційно-логічного (інфологічного) етапу створення, який дозволяє реалізувати принцип системності при зображенні предметної області [28, с.6]. У 9 номері журналу В. Підгаєцький і Ю. Святець актуалізували проблему визначення чіткої межі розмірності бази даних, при якій система буде самодостатньою, зачіпаючи при цьому парадокс Евбуліда [24, с.82]. Суть цього парадоксу щодо властивості «масовості» дослідники виклали у такій редакції: «чи є така чітко фіксована кількість носіїв інформації, додавши до якої ще один носій інформації, буде мати саме сукупність «масових» носіїв інформації» [24, с.81]. Проблема ускладнюється при дослідженні сукупностей багатовимірних об'єктів, оскільки потрібно не тільки визначити їх число, а й кількість ознак достатніх для вирішення конкретної задачі. Історики створили варіант проблемно-орієнтованої бази даних про соціально-економічну структуру селянських господарств України за матеріалами весняного виборчого опитування 1925 року, де число об'єктів задане самим джерелом, а встановлена кількість ознак (109) може бути скорочена [24, с.83].

У 17 номері журналу Ю. Святець розглянув базу даних як динамічну інформаційну модель предметної області історичного дослідження при цьому акцентуючи увагу на одній з головних властивостей бази – повторному використанню, керуючись доктриною циклів Х. Борхеса [26, с.71]. У цьому ж номері журналу за 1996 р. О. Шевченко описала процес створення реляційної бази даних «Історіографія голодомору 1932-1933 рр. в Україні». Дослідницький файл містить 85 записів з 23 полів, кожне з яких має: номер запису; автора; назву; вихідні дані; жанр публікації [34, с.73]. Автор дійшла висновку, що створення даної бази і застосування контент-аналізу до історичного дослідження дозволило вирішити такі дослідницькі завдання: 1) виявити аспекти проблеми, які вже досліджені; 2) джерела, використані авторами публікацій; 3) методи, застосовані авторами; 4) конкретні результати їх робіт [34, с.74-75].

Спроба створення історичної бази даних С. Білозерским та І. Пелех в спеціальному середовищі СУБД KleiW представлена на сторінках 21 номеру журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» [2, с.7]. Дослідники

описали технології і методологію створення бази даних «КанДег», яка за словами розробників є повнотекстовою системою, що дозволяє здійснювати контент-аналіз як формально-кількісними, так математично-статистичними методами. В 23 номері журналу в спільній статті з Ю. Святцем вищезазначені автори висвітлили роботу з цією системою, зокрема акцентували увагу на принципах перетворення повнотекстової системи в статистичний масив даних та його подальшого статистичного аналізу з поетапною деталізацією [3, с.124].

У тому ж номері журналу Ю. Святць та В. Дмитрієва продемонстрували інформаційні можливості повнотекстової бази даних «Систематичний звід постанов Катеринославського губерньського земського зібрання. 1866-1913 рр.», виконаної в рамках спільного проекту INTAS під назвою «Технологія, навички і ресурси для істориків колишнього Радянського Союзу» в співпраці науководослідної лабораторії комп'ютерних технологій в історичних дослідженнях Дніпропетровського університету з Лейденським університетом (Rijks Universitet Leiden) і Нідерландським історичним архівом даних (Netherlands Historical Data Archive), де одним із завдань була розробка структури (системи маркерів) і створення повнотекстової бази [4, с.21-24]. Повнотекстова база, виконана в форматі відомої системи TACT, яка дозволяє здійснювати аналіз джерела: пошук необхідного фрагмента тексту за ключовим словом, розподіл вживання його у тексті, взаємозв'язок його з іншими словами тощо.

У 32 номері Л. Жеребцова опублікувала результати створення бази даних «Мито» [15, с.93-95]. Вона акумулювала інформацію про податки, які збиралися на території українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського і Польщі в XIV – середині XVII ст. Джерельна база дослідження складається переважно з актових документів, в яких є дані про різні види податків: Литовської Метрики (книги записів, публічних справ, судейських справ), Волинської Метрики, збірника документів «Торгівля в Україні XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина». Перші результати удосконаленої бази даних «Мито» опубліковані Л. Жеребцовою в 34 номері журналу [13, с.173]. Нова версія отримала назву повнотекстової інформаційно-пошукової системи «Мито». Метою розробки було відображення різноманітності податків на основі архівних і опублікованих комплексів джерел. Класифіковано джерела за декількома принципами і критеріями, оскільки інформація про види податків, методи оподаткування, їх еволюцію містяться в різних видах документів. Презентувавши в 35 номері журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» 2007 року базу даних «Мито», як один з методів вивчення структурованих джерел Л. Жеребцова застосувала більш складну організацію даних з урахуванням специфіки використаних джерел [12, с.12]. Використання об'єктно-орієнтованого підходу до створення бази даних, дозволило уникнути зайвої концентрації уваги на самих видах податків або на джерелах їх дослідження. Джерела, що використовувалися для цієї бази, мали чітку внутрішню структуру, тому досить зручні для відображення в форматі баз даних. Продовженням роботи з базою даних «Мито» стало створення електронного ресурсу з історії митної служби Великого князівства Литовського представленого в 36 номері журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» 2010 року [16, с.65]. Характеризуючи останній варіант бази автор зазначила, що для організації даних вибрана реляційна модель, що складається з 28 таблиць. Саму ж основу бази даних становлять 5 блоків, що містять дані: про 42 види податків – «Податок»; бібліографічний опис опублікованих – «Бібліографія» і тринадцять неопублікованих джерел – «Архів», «Справа»; характеризують ознаки використаних документів «Документ» [16, с.66].

У цьому ж номері журналу Ю. Святець охарактеризував технологічний аспект проектування інформаційно-пошукової системи, виділивши такі етапи: 1) дослідження і аналіз існуючих інформаційних систем з метою виділення необхідного і достатнього об'єму інформації для вирішення досліджуваних задач; 2) вибір методів, що здатні забезпечити інформаційні запити користувачів, визначення меж інформаційної системи, режимів її функціонування; 3) визначення вмісту і структури бази даних інформаційної системи; 4) визначення технічної основи функціонування інформаційної системи; 5) проектування технологічних процесів обробки даних, які забезпечують отримання необхідної інформації в відповідних режимах (регламентному, запитальному, діалоговому); 6) вирішення питань організаційного характеру забезпечення функціонування інформаційної системи [27, с.183]. Саму ж комп'ютерну інформаційну базу складають дані опублікованих матеріалів вибіркового перепису селянських домогосподарств України за 1922-1926 рр.

У наступному 36 номері журналу Ю. Святець з Г. Дубовиком анонсували розробку бази даних «Козацькі компюти», при створенні якої основну увагу було сконцентровано на відображенні даних козацьких компютів і ревізій [6, с.62]. Головна складність проектування – різна структура інформації в різні роки навіть для одного і того ж полку компюти і ревізії, схилила до варіанту створення повнотекстової бази, але все таки розробники обрали кращий варіант – створення реляційної бази даних. Створення бази є частиною історико-демографічного дослідження динаміки населення майже за століття.

Харківські вчені Д. Шалигіна та В. Куліков в цьому номері журналу продемонстрували використання баз даних при аналізі масових візуальних джерел (на прикладі дослідження радянських і німецьких плакатів Другої світової війни) [33, с.80]. Як зазначають автори аналіз робився з допомогою СУБД MS Access, використовуючи кількісний метод – контекст-аналіз. Сама база даних складається з двох таблиць: «Плакат» і «Образ», зі зв'язками «один до багатьох». Перша таблиця містить інформацію про рік, місце видавництва, джерело, ідею плакату, фон, художні прийоми тощо. Друга ж таблиця містить інформацію про композицію, пропорційність, відомість, дію, розташування, спрямованість та ін. Одним з висновків було те, що постає героїв плакатів різних держав зустрічаються частіше ніж їхніх ворогів.

У цьому ж номері журналу В. Куліковим та К. Єремєєвою було представлено розробку бази даних «Радянські політичні анекдоти» та результати роботи з нею [10, с.114]. Розробники ввели до бази 2075 анекдотів, тобто використали джерельно-орієнтований підхід. База даних вклучала чотири таблиці: «Анекдот», «Персонаж», «Проблематика», «Дата». За допомогою бази вчені проаналізували українську тематику і національні відносини в радянському політичному анекдоті. Пізніше в 38 номері журналу К. Єремєєвою було розроблено базу даних «Тексти журналу «Перець» [9, с.94], яка була створена за аналогічною системою. Бази створювались однакові для можливості порівняння офіційної і неофіційної грані суспільного життя. Перша база на той час вже була доповнена до 2175 анекдотів, а друга містила додаткові поля з інформацією про автора, його жанр тощо. Одну з граней суспільного життя таку, як гендерна рівність, було представлено на сторінках 40 номеру журналу [8, с.66]. Пізніше в 42 номері журналу за допомогою вищезазначених баз даних аналізувалося «радянське» сьогодення та ступінь маспштабності кризових явищ [7, с.90].

У тому ж 38 номері журналу В. Куліков представив модель динамічної бази даних промислових підприємств українських губерній Російської імперії на початку ХХ ст. [21, с.114] Реалізована інформаційна модель в СУБД MS Access. База даних складається з семи таблиць, основною з яких є таблиця «Підприємства».

Особливістю бази є те, що в динамічних таблицях кожен запис таблиці містить атрибут «Рік», що дозволяє вносити дані підприємства за різні роки.

Розширення географії публікацій на сторінках 38 номеру журналу харків'янами не обмежилось. В. Степко з Кам'яни-Подільського поділився досвідом роботи з комп'ютерною базою по гарнізонах російської армії кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі Правобережної України) [30, с.120]. Автор зазначив, що інформація в базі була представлена за трьома категоріями: дані про гарнізон, інформація про місце дислокації, дані про форми самоорганізації військовослужбовців і членів їх сімей для задоволення своїх власних матеріальних і культурних потреб. База дозволила проаналізувати 34 гарнізони Правобережної України і є однією з найбільших.

У цьому номері журналу С. Чирук представив варіант створення в СУБД MS Access бази даних померлих лютеранської парафії Грунау, що складається з трьох таблиць «Померлі», «Колонії», «Причини смерті» [31, с.126]. Особливістю бази передбачалась деперсоналізація при тому, що основна таблиця «Померлі» має містити біля семи тисяч записів.

Д. Шалигіна продовжила роботу над зображеннями і в тому ж таки 38 номері журналу продемонструвала використання баз даних для аналізу ілюстрацій в шкільних підручниках з історії Німеччини і України [32, с.128]. Для дослідження було створено дві бази в середовищі СУБД MS Access. Перша з них складається з двох таблиць: «Зображення» та «Історична постать», зі зв'язками «один до багатьох». Друга ж база безпосередньо присвячена порівнянню: як візуально репрезентуються ті ж самі події в навчальних матеріалах України і Німеччини.

Вперше для дослідження масових графічних джерел використала бази даних О. Корнієнко, яка в 42 номері журналу представила базу даних карикатур радянського часу [20, с.90]. Всього було оцифровано 570 карикатур, кожна з яких мала свій унікальний номер, при цьому поділені на три типи: карикатури з підписом, карикатури без підпису та карикатури з памфлетом. Сама ж база даних містить 9 таблиць і 15 полів: номер карикатури, рік, номер випуску, сторінка, тип матеріалу, автор, зображення, категорія, зображення, порівняння зображення і місце дії. В результаті аналізу карикатур було виявлено 17 видів соціальних проблем, 21 зображення, 25 порівняльних зображень і 43 різних місць подій.

Пізніше О. Корнієнко в тому ж середовищі СУБД MS Access створила базу даних, де графічні і текстові матеріали аналізуються комплексно [19, с.164]. Для цього дослідження зроблено опис матеріалів ключовими словами, відповідно графіка відображена в трьох взаємопов'язаних таблицях: проблематика, зображення і асоціація. Таблиця текстових матеріалів містить поля: рубрика, проблема, об'єкт критики, локалізація, конкретизація особи, жаргон. Всього проаналізовано більше 1000 записів за період 1956-1991 рр., що дозволило розглянути позицію керівництва СРСР щодо радянської і західної моди, з'ясувати їх проблематику та значення в тогочасному радянському суспільстві.

У 42 номері С. Рачков презентував базу даних «Символи і емблеми класичних університетів України», яку використовував для дослідження характерних рис процесів формування та еволюції символів і емблем класичних університетів України [25, с.125]. Реалізована реляційна база в СУБД MS Access, яка складається з двох таблиць: «Університетська символіка» та «Візуальний аналіз символів і емблем». Серед іншого досліджено вплив радянського періоду та відхід від радянської символіки.

Л. Жеребцова в 45 номері журналу показала можливості іншого середовища створення баз даних – Extensible Markup Language (XML) [14, с.159]. XML-документ це своєрідне дерево, що складається з системи вкладених тегів. Така структура до-

бре підходить для актових джерел, в даному випадку аренди з комплексу Литовської Метрики. Пояснюючи що таке аренда, автор прирівнює договір між великим князем і митником, до посадової інструкції, що відображає правовий статус і порядок розмитнення. Канцелярія вела окремі «книги аренд», що мали чітку внутрішню структуру – умовний формуляр, в чому автор і побачила можливість застосування нової технології XML. Для апробації цієї технології Л. Жеребцова поставила три основні завдання дослідження: 1) зберегти метадані про джерело; 2) розмежувати внутрішні частини формуляра аренд для дипломатичного аналізу; 3) розмежувати умови аренд. В результаті розмежування 70 аренд, виділили 16 умовних аренд, з яких 7 обов'язкових [14, с.160]. Тому автор цілком успішно апробувала нову технологію, що значно розширило інструментарій створення історичних баз даних.

Отже, аналіз 46 номерів журналу «Інформаційний бюлетень Асоціації «Історія і комп'ютер» за період 1991–2017 рр. дозволив виявити понад 30 статей українських вчених присвячених різним аспектам історичних баз даних. З'ясовано, що лідерами щодо розробки історичних баз даних в Україні є дослідники з Дніпра і Харкова. Загалом українські вчені створили низку різноманітних баз даних з допомогою різних технологій. Окрім з них еволюціонували до повноцінних інформаційно-пошукових систем та відіграли значну роль не лише для конкретних історичних досліджень, а й сприяли розвитку історичної інформатики в Україні.

Список використаних джерел:

1. Boonstra O. Past, present and future of historical information science / O. Boonstra, L. Breure, P. Doorn // Netherlands Institute for Scientific Information and Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Historical Social Research. Historische Sozialforschung. – Amsterdam, 2004. – Vol. 10. – №5. – P. 4-132.
2. Белозерский С.В. Технологические и методологические аспекты проектирования просопографической базы данных «КАНДЕП» / С.В. Белозерский, И.Р. Пелех // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГОА, 1997. – №21. – С. 7-9.
3. Белозерский С.В. Политический образ кандидата в депутаты Верховного Совета Украины от Днепропетровской области. Статистический анализ просопографической базы данных «КАНДЕП» / С.В. Белозерский, И.Р. Пелех, Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГОА, 1998. – №23. – С. 123-124.
4. Дмитриева В.А. Полнотекстовая база данных «Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг.» / В.А. Дмитриева, Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГОА, 1998. – №23. – С. 21-24.
5. Доорн П. Я и моя база данных: движение к концу направления «история и компьютеринг»? / П. Доорн // Информационный бюллетень АИК. – М. : МГОА, 1995. – №13. – С. 48-78.
6. Дубовик Г.В. Просопографическая база данных «Казачки компуты» / Г.В. Дубовик, Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2010. – №36. – С. 62-63.
7. Еремеева Е.А. «Коммунист – оптимист?» как измерить «бодрость духа» общества (на примере контент-анализа советского политического юмора / Е.А. Еремеева // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2014. – №42. – С. 90-91.
8. Еремеева Е.А. Гендерные представления в советском обществе сквозь призму официального юмористического дискурса (опыт контент-анализа текстов журнала «Перец») / Е.А. Еремеева // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2013. – №40. – С. 63-70.

9. Еремеева Е.А. Советский юмористический дискурс: контент-анализ советских политических анекдотов и журнала «Перец» / Е.А. Еремеева // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2012. – №38. – С. 94-95.
10. Еремеева Е.А. Украинская тематика в советских политических анекдотах / Е.А. Еремеева, В.А. Куликов // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2010. – №36. – С. 114-115.
11. Жданович О.В. Досвід застосування електронних баз даних в історичних дослідженнях / О.В. Жданович // Історико-географічні дослідження в Україні. – К. : Інститут історії України, 2009. – №11. – С. 256-275.
12. Жеребцова Л.Ю. База данных «Мыто» как один из методов изучения структурированных источников / Л.Ю. Жеребцова // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2007. – №35. – С. 12-13.
13. Жеребцова Л.Ю. Полнотекстовая информационно-поисковая система «МЫТО» / Л.Ю. Жеребцова // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2006. – №34. – С. 173-174.
14. Жеребцова Л.Ю. Разметка архивов XVI в. с помощью технологии XML / Л.Ю. Жеребцова // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2016. – №45. – С. 159-161.
15. Жеребцова Л.Ю. Создание базы данных «Мыто» / Л.Ю. Жеребцова // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2004. – №32. – С. 93-95.
16. Жеребцова Л.Ю. Создание электронного ресурса по истории таможенной службы Великого княжества Литовского (на примере базы данных «МЫТО») / Л.Ю. Жеребцова // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2010. – №36. – С. 65-66.
17. Індефікаційний номер міжнародної реєстрації 2226-9142 в Міжнародному центрі ISSN в Парижі. – Режим доступу: <http://www.issn.org/understanding-the-issn/assignment-rules/issn-manual/> (дата звернення: 15.11.2017)
18. Інформаційний бюллетень Асоціації «Історія і комп'ютер». – Режим доступу: <http://www.aik-sng.ru/content/информационный-бюллетень-аик> (дата звернення: 15.11.2017).
19. Корниенко О.В. Репрезентация советской и западной моды на страницах журнала «Перець» 1956-1991 гг.: создание базы данных и ее анализ / О.В. Корниенко // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2016. – №45. – С. 163-165.
20. Корниенко О.В. Сатира как инструмент формирования отношения к моде в советском обществе: количественный анализ / О.В. Корниенко // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2013. – №42. – С. 90-91.
21. Куликов В.А. Модель динамической базы данных промышленных предприятий украинских губерний российской империи в начале XX в / В.А. Куликов // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2012. – №38. – С. 114-115.
22. Куліков В.О. Нові інформаційні технології в історичних дослідженнях / В.О. Куліков // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – Харків : Вісник ХНУ, 2007. – №762. – С. 217-228.
23. Подгаецкий В.В. Социальная структура населения городов Украины в годы НЭПа: опыт применения многомерного статистического анализа материалов переписей 1923 и 1926 гг. / В.В. Подгаецкий // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер» и Комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях при Отделении истории РАН. – М. : МГОА, 1991. – №2. – С. 2.
24. Подгаецкий В.В. Парадокс Эвбулида и вариант создания базы данных о крестьянских хозяйствах Украины в годы НЭПа / В.В. Подгаецкий, Ю.А. Святец //

- Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер» и Комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях при Отделении истории РАН. – М. : МГОА, 1993. – №9. – С. 81-84.
25. Рачков Е.С. База данных «Символы и эмблемы классических университетов Украины»: принципы построения и предварительные результаты анализа / Е.С. Рачков // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2013. – №42. – С. 125-126.
  26. Святец Ю.А. База данных как динамическая информационная модель предметной области исторического исследования / Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГОА, 1996. – №17. – С. 71-73.
  27. Святец Ю.А. Информационная система «Выборочные переписи крестьянских хозяйств Украины. 1922-1926»: технологический аспект / Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2006. – №34. – С. 21-22.
  28. Святец Ю.А. Реализация принципов инфологического подхода при создании базы данных для изучения социально-экономической структуры крестьянских хозяйств Украины в годы нпза / Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – Минск, 1993. – №8. – С. 6.
  29. Святец Ю.А. Информационные технологии на историческом факультете Днепропетровского государственного университета / Ю.А. Святец, В.А. Дмитриева // Из истории исторической информатики : межвуз. сб. науч. тр. – Ставрополь, 1999. – Вып. 2. – С. 88-89.
  30. Стецюк В.Б. Компьютерная база данных по гарнизонам русской армии конца XIX – начала XX вв. (на примере Правобережной Украины) / В.Б. Стецюк // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2012. – №38. – С. 120-121.
  31. Чирук С. В. Создание базы данных умерших лютеранского прихода Грунау / С.В. Чирук // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2012. – №38. – С. 126-127.
  32. Шальгина Д.В. Использование баз данных для анализа иллюстраций в школьных учебниках по истории Германии и Украины / Д.В. Шальгина // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2012. – №38. – С. 128-129.
  33. Шальгина Д.В. Использование баз данных при анализе массовых визуальных источников (на примере исследования советских и немецких плакатов второй мировой войны) / Д.В. Шальгина, В.А. Куликов // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГУ, 2010. – №36. – С. 80-81.
  34. Шевченко Е.И. Вариант построения и анализа базы данных по историографии голодомора 1932-1933 гг. / Е.И. Шевченко // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М. : МГОА, 1996. – № 17. – С. 73-75.

The article focuses on the problem of Historical databases created by Ukrainian scientists according to publications in Information bulletin of the Association History and Computer.

Key words: historical informatics, historical databases, Information bulletin of the Association History and Computer, Ukrainian scientists.

Отримано: 6.12.2017

В. А. Гуцал

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Л. А. КОВАЛЕНКО, І. С. ВІНОКУР: ШТРИХИ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ

Помітну роль в розбудові історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка зокрема його формальних інституцій, становленні наукового осередку та створенні колективу однодумців, в якому панувала атмосфера ширості, доброзичливості, демократичності взаємин та політичного лібералізму належить професорам Л.А. Коваленку та І.С. Винокуру.

На теренах Кам'яниччини І.С. Винокур першим поставив питання створення археологічної експедиції. Основним помічником у цій справі був завідувач кафедри Л.А. Коваленко. Ще один напрям в їх науковому доробку стосується організації та розвитку краєзнавчого руху. Щоб поглибити даний напрямок у 1965 р., розпочалась активна робота із підготовки та проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції. В подальшому вони, разом з деканом історичного факультету А.О. Копиловим, стали ініціаторами та організаторами цілого ряду краєзнавчих форумів.

Значним поштовхом у розвитку краєзнавства стала робота з написання історії міст і сіл Хмельницької області. Паралельно із цим на історичному факультеті у 1971 р. І.С. Винокуром і Л.А. Коваленком було створено редакційну раду «Історія міста», яка стала поглиблено займатися погодженням дати заснування м. Кам'янець-Подільського визначивши її кінцем XI-початком XII століть.

Вони співпрацювали не лише в науці, але і як педагогами та наставниками студентської молоді. За їх участі і активної підтримки на факультеті було створено археологічну лабораторію, кабінети історії та археології, бібліотеку історичної літератури та виставку об'ємних наочних посібників, що значно поліпшило можливості викладання багатьох предметів.

Ключові слова: Л.А. Коваленко, І.С. Винокур, Кам'янець-Подільський педінститут, історичний факультет, краєзнавство, конференція.

Велику роль в розбудові інституцій історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, у становленні наукового осередку (формування наукових шкіл) та у створенні колективу однодумців, в якому панувала атмосфера ширості, доброзичливості, демократичності взаємин та політичного лібералізму (поряд із деканом А.О. Копиловим) належить також завідувачам кафедр – загальної історії Л.А. Коваленку та історії СРСР і УРСР І.С. Винокуру. Їх наукова і громадська діяльність була предметом вивчення дослідників [1-10]. На їх честь проводились круглі столи та конференції, видавалися наукові збірники [2; 11-14]. Проте, досі їх особистісні стосунки, які варто винести на загальний розгляд, як еталон людських взаємин, висвітлено недостатньо.

Влаштувавшись після закінчення Чернівецького університету у 1953 р. на посаду археолога Житомирського краєзнавчого музею, І.С. Винокур налагодив контакти з багатьох наукових питань, пов'язаних із історією (археологічні та краєзнавчі розвідки, публікації у пресі, підготовка лекцій тощо), з місцевими дослідниками. Особливо близькі стосунки склались з завідувачем кафедрою загальної історії Житомирського педінституту, кандидатом історичних наук Л.А. Коваленком, який був людиною безкорисливо відданою «ремеслу» історика, з величезною працездатністю та повагою до тих, хто поряд, з постійною готовністю прийти їм на допомогу [2, с.5]. Останній звернув увагу на молодого дослідника. За короткий час

він запросив його на посаду асистента для проведення семінарських занять з давньої і середньовічної історії. В особистому архіві І.С. Винокура збереглися конспекти датовані 1954 р., з розробленою тематикою занять [15]. Там же міститься методична розробка «Древляни (матеріали для вивчення в школі)», за 1956 р., написана студентами під керівництвом І.С. Винокура на основі матеріалів археологічної експедиції. Рукопис засвідчив належний науково-теоретичний рівень авторів, а використання якісних карт, планів, малюнків та фотоматеріалів надавали йому репрезентативного вигляду [16, арк.1А-16]. Це, не могло пройти повз увагу завідувача кафедри і стало додатковим стимулом щодо підняття ним студентських науково-дослідних робіт на вищий рівень [4, с.11]. А вже окрім того, що такі розробки могли використовуватись для опрацювання шкільних тем з історії рідного краю, вони також виробляли навички творчої праці, а це суттєво підвищувало стан наукової підготовки випускників.

Треба сказати, що початок їхньої спільної роботи в Кам'янці-Подільському педінституті не був випадковим. Л.А. Коваленко весь час тримав молодого дослідника в полі свого зору, стежив за його публікаціями, допомагав з їх друком, між ними відбувалось постійне листування, а після його переїзду до Кам'янця-Подільського відстань між ними скоротилась. Це сприяло більш тісним контактам, в ході яких було обговорено й питання переїзду І.С. Винокура у 1963 р. в Кам'янець-Подільський, де він обійняв посаду асистента кафедри. Іон Ізраїлевич, так згадував про це: «На той час, я уже міцно осів у Чернівцях, очолював створений мною музей, керував археологічною практикою та викладав курс археології, а ширші можливості Чернівецького університету у видавничій справі створювали, здається, нездоланий бар'єр. Тим не менше, найприємніші спогади про нашу житомирську співпрацю і безкорисливу дружбу, побудовану на щирості, повазі та взаємодопомозі, не затьмарену дрібними задрощами, підступом і лестощами, які є характерною ознакою багатьох наукових колективів, і врешті-решт, наполегливі запрошення Леоніда Антоновича переважили шальки терезів на користь Кам'янця-Подільського. Коли я сюди приїхав, то він мене всюди супроводжував, створюючи мені протекцію та імідж усталеного й перспективного науковця, що виглядало, як на мене, дещо нав'язливо. Наприклад, у кабінеті ректора І.С. Зеленюка просив подивитися на список моїх публікацій. І коли той не виявив такого бажання, Леонід Антонович, все ж таки наполіг, переконливо зауваживши: «Ні-ні, ви все ж таки гляньте!» [17, арк.171].

Список праць І.С. Винокура на той час міг би бути ще більшим, якби йому вдалось опублікувати інші рукописи. В одному із листів до Л.А. Коваленка від 22 березня 1959 р., він писав: «Із нещасливою житомирською брошурою, як Ви знаєте, нічого не вийшло. І все через перестраховщиків. Крім того, це пов'язано із моїм від'їздом до Чернівців. Якщо був би я на місці, то думаю, що вдалося би її видрукувати... Надсилаю Вам невеличкі роботи, що вийшли у мене в Чернівцях...» [2, с.150]. В архіві І.С. Винокура збереглися декілька робіт за 1955-1957 рр. пов'язаних з Житомирщиною. За змістом і об'ємом виділяється два рукописи. Один, «Слов'янські пам'ятки Східної Волині» датований 1958 р., супроводжувався офіційним листом Житомирської обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції до начальника Житомирського облліта з проханням дозволити друк методичного посібника з краєзнавства накладом 900 екземплярів [18, арк.1-40]. Інший, «Історія Житомира (короткий історичний нарис)» за підписом Л.А. Коваленка й І.С. Винокура був датований 1957 р. [19, с.42-85]. Автори розцінювали його, як малоформатний посібник для тих, хто цікавився історією міста. Завдяки участі у цьому проекті І. Винокура матеріали про давню та середньовічну історію краю були значно розширені.

Подібна наступність спостерігається й відносно досліджень літописного Ізяслава. Л.А. Коваленко вперше звернув увагу на дискусійні питання, пов'язані із походженням міста [20; 21]. Після археологічних досліджень старої частини Ізяслава у 1994 р. на деякі з них І.С. Винокур дав обґрунтовану відповідь, зокрема уточнив дату заснування міста кінцем XI ст. [22, с.13-15; 23, с.25-32; 24; 25, арк.145-148].

Як згадують колеги, Леонід Антонович постійно знаходився в роботі, його девізом було гасло – «жодного дня без праці». Прокидався він о шостій годині і працював допізна [26, с.13]. Цього ж режиму вимагав і від близьких. І.С. Винокур згадував, як переїхавши до Кам'янець-Подільського, проживав у будинку, що знаходився у зоні постійної видимості Л.А. Коваленка й інколи чув від нього стимулюючий докір: «Я щось не завжди вчорами бачу світло у вашої робочої кабінеті. Потрібно працювати. Не скидайте оберті!» [17, арк.173].

У Кам'янець-Подільському педінституті І.С. Винокур відразу ж долучився до питання створення археологічної експедиції. Основним помічником у цій справі був завідувач кафедри. Він підтримав формування матеріальної бази експедиції, що розпочала дослідження влітку 1963 р. У жовтні 1964 р. Л. Коваленко провів відкрите засідання, на якому було вирішено створити в інституті постійно діючу археолого-етнографічну експедицію. Для загального керівництва був запрошений директор Інституту археології АН УРСР С.М. Бібіков, а злагодженням усіх питань займався І.С. Винокур [27, арк.24].

Іншим напрямом наукової співпраці двох вчених став розвиток краєзнавчого руху. Ідея організувати історико-краєзнавче товариство могла мати негативну реакцію з боку компартійного керівництва. І.С. Винокур завжди згадував слова, якими Л.А. Коваленко намагався когось застергти: «Ви ще не їли смаженого зайця». Саме в такий спосіб завідувач кафедри відреагував і на ідею створення краєзнавчих студій, проте не відсторонився від цього. Його досвід й виваженість багато в чому допомогли І.С. Винокуру. Тож на палках терезів, з одного боку, було його подальше благополуччя із перспективою спокійного виходу на пенсію, з іншого – знаходилась кар'єра молоді людини, яка могла повторити його участь. У всякому разі розрахунок був зроблений на ентузіазм і енергійність І.С. Винокура, на його чуття реалізму та бачення перспектив.

За підтримки завідувача кафедри Л.А. Коваленка та декана історичного факультету О.А. Кошилова [2, с.17], І.С. Винокур, спромігся згуртувати однопідумців і розпочати підготовчу роботу зі створення в навчальному закладі історико-краєзнавчого осередку. Кафедра історії Кам'янець-Подільського педінституту на 1963-1964 р. стала центром краєзнавчої роботи, де вирішувались усі організаційні питання [28, с.35; 29, арк.20].

Але справи йшли складно. І.С. Винокур згадував, що його неодноразово викликали на розмови в КДБ, де як він любив говорити, «... крові попили...». Для підсилення позицій та більшої переконливості краєзнавчих організацій до засновників товариства долучились Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, Хмельницький обласний краєзнавчий музей та Кам'янець-Подільський обласний державний архів [30]. У такий спосіб було підготовлено необхідну громадську думку, й створено організаційне ядро, яке взяло на себе розробку статуту і основних завдань краєзнавців Хмельницької області.

Відповідні нормативні документи були прийняті на організаційних зборах Хмельницького обласного краєзнавчого товариства 22 лютого 1964 р. В їх роботі взяли участь викладачі вишів, співробітники музеїв, державного та партійного архівів, учителі області та краєзнавці-аматори. Головою правління було обрано С.К. Гуменюка, заступниками – М.І. Железнякову та Г.М. Хотона. І.С. Винокур взяв

на себе обов'язки вченого секретаря, а Л.А. Коваленко очолив редколегію. Членами правління обрали і представників центральних наукових установ республіки (давніх товаришів та колег І.С. Винокура та Л.А. Коваленка): члена кореспондента АН УРСР С.М. Бібікова, кандидата історичних наук М.Ю. Брайчевського та уродженців Поділля – докторів історичних наук Ф.П. Шевченка і П.А. Лаврова [30].

Для поглиблення і розширення досліджень з історії краю надано цьому процесу чіткого спрямування, І. Винокур розпочав активну роботу з підготовки та проведення в 1965 р. на базі кафедри історії першої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Вона стала подією республіканського значення ознаменувавши прорив на краєзнавчому фронті [31, с.9]. В роботі конференції взяли участь 65 доповідачів, серед яких були вчені та дослідники провідних наукових установ [32]. На підставі рішень конференції І.С. Винокур і Л.А. Коваленко разом із директором історичного музею Г.М. Хотпоном та іншими 18 членами краєзнавчого товариства написали лист до першого заступника міністра культури СРСР А.Н. Кузнецова з проханням звернути увагу на жалюгідний стан пам'яток архітектури м. Кам'янець-Подільського та на необхідність збереження середньовічного обличчя міста, було порушено питання про відновлення дії постанови 1928 р., яка проголошувала місто історико-архітектурним заповідником [33, арк.1-3]. Коли ж робота по створенню ДІАЗ-у зрушила з мертвої точки вони взяли активну участь в різних організаційних заходах, зокрема в нараді обласних і міських організацій при голові виконкому Кам'янець-Подільської міськради по розгляду архітектурно-планувального формування історико-архітектурного заповідника в м. Кам'янець-Подільський, що відбулась в червні 1969 р. [79, арк.86-87].

Упродовж 60-х рр. зусиллями ідеологів історико-краєзнавчого товариства було організовано ще чотири історико-краєзнавчих форуми. Відповідальним редактором матеріалів перших трьох [34-36], був Л.А. Коваленко, згодом, як співорганізатор, він долучився ще до двох конференцій [37; 38].

Плідною виявилась їх робота в редакційній групі з написання історії міст і сіл Хмельницької області. Окрім редагування текстів нарисів по Ізяславському району, Леонід Антонович відповідав за загальну координацію та керівництво авторським колективом. З 1968 р. до даного проекту долучився І.С. Винокур, який редагував тексти з історії населених пунктів Чемеровецького району, складав археологічну карту й опрацював археологічну частину усіх нарисів і довідок, що увійшли до тому. Для пришвидшення даної роботи на історичному факультеті було створено групу, яка завершила роботу по збору та редагуванню матеріалів щодо історії міст і сіл Хмельницької обл. [77, с.8] Обласне партійне керівництво особливо відзначило роботу цих двох науковців [39, арк.15; 40, арк.24].

На увагу заслуговує спільна позиція Л. Коваленка і І. Винокур щодо дати заснування Кам'янець-Подільського. Коваленко беззастережно підтримав запропоновану І. Винокуром пропозицію визначати час заснування міста за пам'ятками матеріальної культури – кінцем XI-початком XII століття [41]. Дане рішення робочої групи прийняла обласна і республіканська редколегія «Історії міст і сіл УРСР» [42]. Слід зазначити, що вибудувана І. Винокуром та підтримана Леонідом Антоновичем доказова база, що базувалась на археологічних джерелах і сьогодні залишається найбільш слушною та підтвердженою новітніми археологічними дослідженнями. Для уточнення багатьох аспектів історії Кам'янець-Подільського у 1969 р. завідувачі кафедр ініціювали створення на історичному факультеті редакційної ради «Історія міста», що продовжила збір необхідної інформації. Авторський колектив, очолюваний Леонідом Антоновичем, створив також проспект історико-краєзнавчого нарису про місто [43, арк.56-58;

44, арк.8]. Але через фінансові проблеми надруковані лише окремі статті [45-47]. Зрепштою даний проект залишається нереалізованим до сьогодні.

З відкриттям у 1968 р. історичного факультету та реорганізацією кафедри історії в кафедру загальної історії та кафедру історії СРСР і УРСР відбувся розподіл їх наукового спрямування. За кафедрою загальної історії залишився класичний напрямок досліджень, а на кафедрі історії СРСР і УРСР увага змістилась на вивчення давньої (в контексті археологічних досліджень) та регіональної історії [48; 49, арк.37-38].

1972 р. на Раді інституту було констатовано, що історики сформуливали власну оригінальну дослідну проблематику «Подоліку», і за певних обставин периферійні історичні факультети могли розвинути краєзнавство на рівні сучасних вимог. Л.А. Коваленко вказував, що досвід такої роботи знайшов загальне визнання в наукових колах і в Міністерстві освіти [50, арк.175, 128]. За домовленістю із обласним інститутом удосконалення вчителів проводилась і певна методологічна робота. І. Винокур та Л.А. Коваленко підготували для шкіл області «Методичний лист» про вивчення історико-краєзнавчого матеріалу Поділля на уроках історії в 7-10 класах. Його друк був запланований на 1966 р. [76, арк.69].

Фахівцям історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту за дорученням міністерства було запропоновано підготувати підручник з історичного краєзнавства для вузів республіки. Невдовзі авторський колектив у складі І. Винокура, Л. Коваленка і Б. Кушніра, підготував проект програми та проспект посібника, звернувся з листом у Міністерство освіти УРСР з проханням включити його до переліку необхідних видань [51, арк.16].

Протягом багатьох років Леонід Антонович продовжував залишатись одним із редакторів та рецензентом низки методичних розробок і монографічних досліджень І.С. Винокура [52-55]. Для обговорення деяких з них практикувалось проведення спільних засідань кафедр. Так, у 1970 р., на одному із них, відбулось обговорення монографії І.С. Винокура «Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н.е.» [56], рецензентом якої виступив Л.А. Коваленко рекомендувавши її до друку [57, арк.31]. У 1973 р. на подібному засіданні відбулося попереднє обговорення докторської дисертації І.С. Винокура «Історія і культура черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя (перша половина I тисячоліття н.е.)». Професор Л.А. Коваленко, як її рецензент, відмітив нові напрямки вивчення історії і культури черняхівських лісостепових племен II-V ст. н.е. [58, арк.14]. Під час наступного обговорення дисертації у 1977 р., було зауважено, що автор не лише систематизував новий археологічний матеріал, ввів його у науковий обіг, але по-новому узагальнив та інтерпретував археологічні дані. Тоді ж було ухвалено рекомендувати дисертацію І.С. Винокура до захисту [59, арк.8].

У 1974 р. на спільному пленумі двох кафедр обговорено кандидатську дисертацію випускника історичного факультету В.А. Смоля «Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави». В даному випадку обидва завідувачі виступили в ролі рецензентів, давши об'єктивну оцінку поданому дослідженню, яке зародилось і над окремими сторонами якого автор починав працювати ще в стінах Кам'янець-Подільського інституту [60, арк.110-113].

Вони також спільно підготували рецензію на монографію Б.О. Тимошука «Північна Буковина – земля слов'янська», в якій робота була названа якісною та цінною для фахівців багатьох галузей [61].

Науковці неодноразово друкували спільні матеріали як в місцевих часописах [62-65] так і в республіканських фахових виданнях [66-69].

Кілька своїх статей І. Винокур присвятив ювілейним датам в житті Леоніда Антоновича, висвітлюючи в них його здобутки та творчі плани [70-74]. Зокрема декілька публікацій були надруковані на шпальтах «Українського історичного журналу» [75; 78].

Отже, обидва завідувачі кафедр завжди працювали дружно і злагоджено, намагались з основних питань вибудувати спільну переконливу позицію, підтримували і щиро раділи успіхам один одного, розцінюючи їх як перемогу усєї команди. За їх участі й активної підтримки на факультеті були створені Подільська археологічна експедиція та лабораторія, кабінети історії та археології, бібліотека історичної літератури та виставка об'ємних наочних посібників з історії тощо. На їх плечах також лежала організація навчально-виховного процесу та методичне забезпечення освіти області. Вони втілювали і реалізували власні проекти, які сприяли певним інтелектуальним зрушенням у суспільстві. Своїм прикладом, базованим на взаємоповазі, безкорисливості, відданості справі, вплинули на встановлення у стінах історичного факультету атмосфери наукової творчості, яка дозволила розкритись не одному таланту. Тисячі випускників дотепер вважають їх взірцями педагогічної етики, а сотні науковців – своїми провідниками. З часом інтерес до наукового спадку цих двох непересічних особистостей не згасав, адже їх роботи вплинули не лише на громадський загал, але й на формування української історичної науки другої половини ХХ ст., яка в свою чергу сформувала підвалини принципово нової концепції у баченні історії українського народу.

Список використаних джерел:

1. Копилов С.А. Професор Л.А. Коваленко як історіограф (із неопублікованої наукової спадщини) / С.А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. – Т.17: На пошану професора В.П. Газіна. – С. 351-362.
2. Копилов С.А. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість / С.А. Копилов, В.С. Степанков ; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 192 с.
3. Копилов С.А. Автобіографія І.С. Винокура як історіографічне джерело / С.А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – Т. 25: На пошану професора І.С. Винокура. – С. 22-29.
4. Баженов Л.В. Професор Л.А. Коваленко – дослідник історії Волино-Подільського краю, діяч кращавчого руху / Л.В. Баженов // Академія (на пошану професора Л.А. Коваленка. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 9-13.
5. Баженов Л.В. Вчений європейського рівня: І.С. Винокур / Л.В. Баженов, М.Ю. Костриця, В.С. Прокопчук // Вчені Житомирщини. – Житомир : М. Косенко, 2005. – Вип. 3. – 40 с.
6. Завальнюк О.М. Винокур Іон Срулевич (1930-2006) / О.М. Завальнюк // Подільські наукові й освітні звершення в ім'я незалежної України. Персональний вимір. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 128-146.
7. Філінюк А.Г. Історична школа професора Л.А. Коваленка / А.Г. Філінюк // Академія (на пошану професора Л.А. Коваленка). – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.1. – С. 33-36.
8. Гуцал В.А. Вивчення І.С. Винокуром пам'яток рубежу та перших століть н.е. / В.А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – Т. 23: На пошану професора С.А. Копилова. – С. 171-178.

9. Гуцал В.А. Исследователь славянских древностей Днестро-Днепровского междуречья (памятник коллеги и учителя) / В.А. Гуцал // Revista Arheologica. – Chişinău, 2015. – Vol. XI, nr. 1-2. – S. 353-358.
10. Гуцал В.А. Наукові студії І.С. Винокура в оцінках його колеґ / В.А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – Т. 25: На пошану професора І.С. Винокура. – С. 29-51.
11. Академія на пошану професора Л.А. Коваленка. Історичні дослідження / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, О.М. Завальнюк та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 205 с.
12. Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура] / О.М. Завальнюк (голова), В.І. Войтенко, Л.В. Баженов та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – 744 с.
13. Актуальні проблеми археології: Тези Міжнародної наукової конференції на пошану І.С. Винокура. Кам'янець-Подільський 23-25 вересня 2010 року / редкол.: Б.С. Строєць, Л.Д. Строєць, М.О. Ягодинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 89 с.
14. Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці : науково-документальне та бібліографічне видання / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека, Кафедра історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін: [уклад.: О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук, О.Б. Комарницький]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 226 с.
15. Науковий архів науково-дослідної лабораторії археології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. (Далі – НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка), ф.-3. Винокур Іон Ізраїлевич (Срулевич) 1948-2006 рр., оп.1, спр.31. Семінари в Житомирському університеті 1954 р., 44 арк.
16. НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка. ф.-3, спр.37. Матеріали дослідження 1956-1965 рр., арк.1А-16.
17. НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка. ф.-3, спр.112. Спогади колеґ про наукову освітню та громадську роботу І.С. Винокура, арк. 172.
18. НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка. ф.-3, спр.40. Слов'янські пам'ятки Східної Волині. Методичні матеріали 1958 р., 40 арк.
19. НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка. ф.-3, спр.32. Матеріали по історії Житомирщини 1954-1957 рр., арк.42-85.
20. Коваленко Л.А. Ізяслав: Історичний нарис / Л.А. Коваленко. – Львів : Каменяр, 1966 – 27 с.
21. Коваленко Л.А. Ізяслав / Л.А. Коваленко // Історія міст і сіл УРСР: Хмельницька область. – К., 1971. – С. 263-274.
22. Винокур І.С. Археологічні дослідження літописного Ізяславля влітку 1994 року / І.С. Винокур, С.Ю. Демидко, О.І. Журко // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка, 1994. – С. 13-15.
23. Винокур І.С. Волинський Ізяславль – перлина на Горині / І.С. Винокур, О.І. Журко, С.Ю. Демидко // Дивокрай : наук.-краєзн. альманах. – Хмельницький, 1995. – Вип. 1. Південно-Східна Волинь. – С. 25-32.
24. Винокур І.С. Скільки років Ізяславу? / І.С. Винокур // Радянське Поділля. – 1974. – 6 грудня.
25. НАНДЛІА К-ПНУ ім. І. Огієнка, спр.70. Матеріали по Ізяславу та Полонному 1993-1995 рр., арк.145-148.
26. Кушнір Б.М. Л.А. Коваленко – учений педагоґ / Б.М. Кушнір // Академія на пошану професора Л.А. Коваленка. Історичні дослідження / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, О.М. Завальнюк та ін.] – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 13.
27. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХМО). ф.Р.-302, оп.8, спр.309, 24 арк.

28. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський національний університет (1918-2008 рр.): Історичний нарис / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 296 с.
29. ДАХМО, ф.Р-302, оп.8, спр.285. Протоколи Ради інституту 1964 р., 74 арк.
30. Винокур І.С. Хмельницьке історико-краєзнавче товариство / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. – 1964. – №3. – С. 154.
31. Матеріали і тези Подільських історико-краєзнавчих конференцій (1965-2010): бібліографічний покажчик змісту / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека ; [редкол.: С.А. Кошилов (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.), Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 9.
32. Кириченко І. Перша Подільська історико-краєзнавча конференція / І. Кириченко // Архіви України. – 1965. – №6. – С. 88.
33. Науковий архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, ф. архів Г.М. Хотюна, [Документ – Лист першому заступнику міністра культури СРСР А.Н. Кузнецову], 3 арк.
34. Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень 1965 р.) / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ; Хмельниц. обл. іст.-краєзн. тов-во ; [редкол.: І.С. Винокур, С.К. Гуменюк, Л.А. Коваленко (відп. ред.]. – Хмельницький : Хмельниц. обл. друк, 1965. – 127 с.
35. Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ; [редкол.: Л.А. Коваленко (відп. ред.), С.І. Білецький, І.С. Винокур та ін.]. – Львів : Каменяр, 1968. – 232 с.
36. Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ; [редкол.: Л.А. Коваленко (відп. ред.), С.І. Білецький, І.С. Винокур та ін.]. – Львів : Каменяр, 1970. – 188 с.
37. Винокур І.С. Четверта Подільська історико-краєзнавча конференція / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. – 1971. – №10. – С. 154-156.
38. Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ім. В.П. Загонського ; [редкол.: І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, Л.А. Коваленко, М.Г. Кукуруджак]. – Кам'янець-Подільський : [Дунаєвецька рай. друк.], 1980. – 164 с.
39. ДАХМО, ф.Р-906, оп.1, спр.6 Постанова секретаріату обкому КПУ про затвердження редакційної колегії, постанови та протоколи засідань редакційної колегії і плани роботи робочої групи по написанню історії міст і сіл обл. 9 жовтня 1963 – 5 травня 1971 р. 38 арк.
40. ДАХМО, ф.Р-906, оп.1, спр.9 Звіт (проект) про діяльність організації і громадськості Поділля по підготовці видання «Історії міст і сіл Хмельницької обл.» Почато 23 травня 1973 р. 32. арк.
41. Гарнага І. Хто і коли заснував Кам'янець-Подільський. Історіографічна довідка / І. Гарнага // Кам'янець-Подільський вісник. – 1997. – 25 січня.
42. Винокур І.С. Кам'янець-Подільський / І.С. Винокур, М.Ф. Александра, І.В. Гарнага // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 297-324.
43. НАНДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка, спр.87 Рецензії. – Том 1, арк.56-58.
44. ДАХМО, ф.Р-302, оп.11, спр.68. Історичний факультет. Протокол засідань Ради факультету за 17 вересня 1971 р. – 18 травня 1972 р., арк.8.
45. Коваленко Л.А. Кам'янець-Подільський повіт 1672 р. / Л.А. Коваленко // Тези доповідей VI-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція історії дожовтневого періоду. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 64-65.
46. Винокур І.С. Як починався Кам'янець / І.С. Винокур // Наука і суспільство. – 1976. – №7.
47. Винокур І.С. До початку історії Кам'янця-Подільського / І.С. Винокур, М.Б. Петров // *Marra Mundi*. Збірник наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича. – Львів ; К. ; Нью-Йорк, 1996. – С. 113-136.

48. Копилов А.О. В дружбі з наукою / А.О. Копилов // Радянський студент. — 1968. — 20-30 травня.
49. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.10, спр.126. Звіт Кам'янець-Подільського пединститута про науко-дослідну роботу за 1969 р., 85 арк.
50. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.11, спр.110. Протокол засідань Ради інституту за 29 січня 1972 р. — 28 грудня 1972 р., 236 арк.
51. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.11, спр.79 Кафедра СРСР та УРСР. Протоколи засідання кафедри історії. почат. 31 сер. 1971 — 22 черв. 1972 навч. рік., арк.16.
52. Винокур І.С. Матеріальна і духовна культура населення Середнього Подністрів'я в першій половині I тисячоліття н.е.: конспект лекцій / І.С. Винокур. — Кам'янець-Подільський, 1966. — 42 с.
53. Винокур І.С. Борьба Руси за свержение татаро-монгольского ига. К 600-летию Куликовской битвы и 500-летию падения ига ордынцев / И.С. Винокур. — Хмельницкий, 1980. — 26 с.
54. Винокур І.С. Древний Киев. К 1500-летию основания города / И.С. Винокур. — Хмельницкий, 1982. — 33 с.
55. Винокур І.С. Історична топографія Кам'яця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII століття / І.С. Винокур, М.Б. Петров. — Хмельницький, 1983. — 48 с.
56. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н.е. / І.С. Винокур. — К., 1972. — 180 с.
57. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.11, спр.4 Кафедра історії СРСР та УРСР. Протокол засідання кафедри історії. почат. 1969 — зак. 8 квіт. 1971, арк.31.
58. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.11, спр.130. Протокол засідання кафедри СРСР та УРСР за 31 серпня 1972 р. — 24 червня 1973 р., арк.14.
59. Науковий архів Інституту археології, ф.12, оп.1, спр.574 [Документ — Заключение объединенного заседания кафедры всеобщей истории и кафедры истории СССР и УССР Каменец-Подольского педагогического института им. В.П. Загонского], арк. 8.
60. ДАХМО, ф.Р.-302, оп.11, спр.214. Історичний факультет. Протокол засідань Ради факультету за 8 вересня 1974 р. — 15 травня 1975 р., арк.110-113.
61. Винокур І. У глибокі віки / І. Винокур, Л. Коваленко // Радянська Буковина. — 1969. — 2 грудня.
62. Винокур І. Історична наука в інституті / І. Винокур, Л. Коваленко // Радянський студент. — 1971. — 1 квітня.
63. Винокур І. Шукати і знаходити: Історична наука в пединституті / І. Винокур, Л. Коваленко // Радянське Поділля. — 1971. — 27 березня.
64. Винокур І. Сторінки братерства / І. Винокур, Л. Коваленко // Радянське Поділля. — 1972. — 19 грудня.
65. Винокур І. Вивчати історію: [про 5-ту Подільську історико-краєзнавчу конференцію] / І. Винокур, Л. Коваленко // Радянське Поділля. — 1979. — 28 груд.
66. Винокур І.С. Хмельницьке історико-краєзнавче товариство / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. — 1964. — №3. — С. 154.
67. Винокур І.С. Друга Подільська історико-краєзнавча конференція / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. — 1967. — №7. — С. 155-156.
68. Винокур І.С. Четверта Подільська історико-краєзнавча конференція / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. — 1971. — №10. — С. 154-156.
69. Винокур І.С. П'ята Подільська історико-краєзнавча конференція / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Український історичний журнал. — 1979. — №12. — С. 148-149.
70. Винокур І. Життя в науці (Наші ювіляри — Л.А. Коваленко) / І. Винокур, О. Степенко // Радянський студент. — 1967. — 8 берез.
71. Винокур І.С. Життя в науці (до ювілею професора Л.А. Коваленка) / І.С. Винокур, О.Д. Степенко // Прапор Жовтня. — 1967. — 11 берез.
72. Винокур І.С. Вчитель учителів (до 70-річчя професора Л.А. Коваленка) / І.С. Винокур // Радянський студент. — 1977. — 8 берез.

73. Винокур І.С. Професор (до 70-річчя Л.А. Коваленка) / І.С. Винокур // Прапор Жовтня. – 1977. – 15 берез.
74. Винокур І. Професор Л.А. Коваленко (Майстри педагогічної ниви) / І. Винокур, А. Копилов // Радянське Поділля. – 1977. – 12 берез.
75. Винокур І.С. 60-річчя професора Л.А. Коваленка / І.С. Винокур, О.Д. Степенно // Український історичний журнал. – К., 1967. – № 5. – С. 160.
76. ДАХМО, ф.Р-302, оп.10, спр.№37. Звіт кафедр про науково-дослідну роботу Кам'янець-Подільського педінституту за 1966 р., арк.226.
77. ДАХМО, ф.Р-302, оп.11, спр.№68 Історичний факультет. Протоколи засідання ради факультету розпочато 17 вересня 1971-18 травня 1972 року арк.68.
78. Винокур І.С. Вшанування професора Л.А. Коваленка з нагоди його ювілею / І.С. Винокур, А.О. Копилов, П.Ф. Лаптін // Український історичний журнал. – 1977. – №7. – С. 160.
79. НАНДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. ф.3. спр.94. Кращі матеріали. – 1960-1990 рр. Тека № 1, 161 арк.

In 2018 the historical faculty of Kamyanyets-Podilsky Ivan Ohienko National University will celebrate its half-century anniversary. Important role in developing of its formal institutions in the establishment of scientific centers and in creation of the team of supporters, in which was an atmosphere of sincerity, benevolence, democratic relations and political liberalism belongs to heads of chairs – general history and history of the USSR and Ukrainian SSR professors L.A Kovalenko and I.S. Vynokur.

On the territory of Kamianets, I.S. Vynokur was first who put the question of creation of an archaeological expedition. The major companion in this case of course was Chair L.A. Kovalenko. Another direction in their scientific achievements concerns the organization and development of local lore movement. In order to deepen this trend in 1965 year started active work on preparation and holding of the first Podolian Local History Conference. Subsequently, they together with the Dean of the Faculty of History A.O.Kopylov, initiated and organized a number of forums of local history.

A major impetus for the development of local history began work on writing the history of towns and villages of Khmelnytsky region. Parallel with it at history faculty in 1971 I.S.Vynokur and L.A. Kovalenko created editorial board of «History of the town», which become deeply engaged in setting the date of establishment the Kamyanyets-Podilsky, finding probable readout time since the end of XI – early XII centuries.

They collaborated not only in science, but also as educators and mentors of student's youth. With their participation and active support at faculty were created – archaeological laboratory, cabinets of history and archeology, historical literature library and exhibition of volumetric visual aids, which greatly improved the possibilities for teaching many subjects.

Key words: L.A. Kovalenko, I.S. Vynokur, Kamyanyets-Podilsky pedagogical institute, faculty of history, local history, conference.

Отримано: 27.12.2017